

Задорожнюк А. Б.,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського
національного університету імені Івана Огієнка

ЦЕХОВА МЕНТАЛЬНІСТЬ РЕМІСНИКІВ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО У ХІХ СТ.

У статті характеризуються особливості економічного життя Кам'янця-Подільського у ХІХ ст. Зазначається, що упродовж століття в місті домінували цехові виробничі традиції, сформовані тривалою практикою і навіть цеховою ментальністю ремісників. Наслідком такої традиції стало намагання ремісничих структур повністю контролювати виробничу сферу міста і регіону.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, ремесло, цех, виробництво традиція.

Образ українця формувався упродовж віків під впливом різних факторів. З одного боку – специфіка землеробської праці, з іншого – становлення міської виробничої культури під впливом магдебурзьких законів, що зводили усі економічні заняття у рамки цехових регламентацій.

За ступенем організації, ремісниче виробництво у Кам'янці-Подільському ХІХ ст. можна розділити на кілька періодів. Перший – від 1793 р. до 1840 р. – час, коли організаційні форми економічного життя розвивалися за традиційним у краї європейським (магдебурзьким) зразком. Цей період відзначається повною адміністративною та промислово-економічною автономністю цехів [10, с. 120]. Цехові ремісники Кам'янця в цей період користувалися статутами, наданими їм польськими королями у ХVІІІ ст., при чому польські статuti цехів Кам'янця-Подільського ще на початку ХІХ ст. нерідко являлися зразками для статутів ремісничих організацій інших міст [8, с. 17].

Другий період, з 1840 по 1889 рр. – був часом, коли кам'янецькі ремісники поступово втрачали свою юридичну самостійність і підпадали під дію загальноросійських правових норм, які були спрямовані на підпорядкування ремісничих цехів ад-

міністративним органам, що здійснювали контроль над їхньою діяльністю. З 1840 року королівські статuti кам'янецьких ремісників були замінені загальноросійськими «Ремісничим положенням 1785 року» і «Статутом цехів 1799 року». Ці закони скасовували автономну структуру цехів і їхню виборну адміністрацію і перетворювали їх на органи контролю з боку урядових чиновників за «правильністю виконання майстрами фіскальних і ремісничих обов'язків» [11, с. 52].

Отже, традиційна діяльність кам'янецьких ремісників регламентувалася цеховими статутами, які були надані і затверджені у XVII–XVIII ст. Наприклад, у статутах цеху олійників 1774 року і цеху бондарів, стельмахів, колодіїв та столярів можна знайти основні організаційні аспекти цехового життя [6, с. 235].

Статут цеху олійників 1774 року містив одинадцять пунктів. Вступна частина статуту написана латиною, а основний текст – польською мовою. Перший пункт описує порядок виборів цехмістра та процедуру повідомлення про збори. Згідно з цим пунктом, цехмістер обирається на загальних зборах більшістю голосів членів цеху. Для повідомлення про скликання загальних зборів потрібно дотримуватись цехового закону, за яким інформація про збори має без затримок передаватися від одного члена цеху до іншого. Наступні пункти регламентують інші аспекти цехового життя, такі як поведінка на засіданнях, правила подачі скарг (за подачу скарги в уряд без посередництва цеху передбачався штраф), порядок вступу до цеху, навчання та звільнення. Визначено, що єдина провина, за яку призначалися покарання – триденне ув'язнення у вежі міської ратуші, це ухиляння від сплати щоквартальних внесків до цехової каси.

Діти та удови майстрів, поки не одружаться знову, мали право продовжувати ремесло майстра. Цехові обмеження зробили цех закритою та дуже консервативною структурою. Два пункти статуту були присвячені боротьбі з позацеховими ремісниками. Цех мав монополію на виробництво та реалізацію олії в місті. Ті, хто вивозив олію на ринок, були зобов'язані сплачувати цехові збори. Несплата призводила до конфіскації товару, половина вартості якого віддавалася кафедральному костюлу, а інша – до цехової каси [6, с. 241].

Також слід зазначити, що статут цеху олійників 1774 року чітко визначав релігійні обов'язки цеховиків. Щоквартально цех, як і усі інші цехи, мав відправляти службу за померлих цеховиків в кафедральному костелі, перед вівтарем св. Яна де Матта (п. 9) [6, с. 240]. Це правило виключало з членства православних осіб. Проте, ймовірно, не всі цехові ремісники були католиками, про що свідчить підпис цехмістра гончарного цеху Василя Голтушенка. Ситуація наприкінці XVIII століття в національному та релігійному контексті може бути пояснена уніатським характером населення. Відомо, що з початку XVIII ст. уніатська церква активно поширювала унію серед православних українців, і усі православні церкви у Кам'янці стали уніатськими [10, с. 121].

Цехова книга бондарів, стельмахів, колодіїв та столярів міста Кам'янця-Подільського охоплює період з 1601 по 1803 роки. Вона написана польською мовою і містить записи про прийом та звільнення учнів, цехові та братські угоди, доходи та витрати цеху. Особливо цінними є записи межі XVIII–XIX століть. Цехове життя залишалося незмінним, вибори цехмістра столярного цеху відбулися в 1802 році, йому передали цехове майно, серед якого були цехові книги, печатка, дзвінок, скриня та две цехові хоругви [8, с. 49].

Отже, наведені документи, що представляють період XVII – початку XIX ст., засвідчує традиційні форми організації ремісничого виробництва в межах цехових організацій. В період інкорпораційних трансформацій істотних змін в економічному житті Кам'янця не відбулося. Цехові організації продовжували діяти за королівськими статутами, зберігаючи усталені традиції. При цьому, монополізувавши ремесло в місті, цехи повністю усували можливість нецеховим майстрам займатися ремеслом у Кам'янці.

У 1840 році російська адміністрація юридично замінює традиційні цехи на загальноросійські. З того часу всі ремісничі об'єднання міста підпорядковуються Ремісничій управі, яка виступає посередником між ремісниками та міською владою. Цех як окрема одиниця міського устрою перестає існувати, і ремеслом може займатися будь-який виробник, поза цехами, сплативши встановлений податок. Положення «Статуту цехів 1799

року», згідно якого, будь-яка особа, що має майстерню, може стати майстром, ліквідовувало монополію цехів на виробництво. Це створило умови для конкуренції з цехами, яку першими використали ювеліри Кам'янця [5, с. 15].

У 1841 році дев'ять осіб отримали свідоцтво на ювелірну діяльність у Кам'янці, з яких семеро були євреями, для яких раніше доступ до міського ремесла був закритий через неможливість їх вступу до цехів. У 1845 році 17 осіб отримали свідоцтва на право виготовляти вироби із золота та срібла, з них 15 були євреями. Того ж року два євреї з Кам'янця отримали свідоцтва на шмуклярське ремесло [2, арк. 18]. Швидко зростання позацехових ремісників було помітним насамперед серед єврейського населення. Раніше єврейські ремісники працювали на околицях міста, але після 1840 року почали оселятися безпосередньо в Кам'янці, що суттєво підірвало економічну традицію цехового виробництва.

У 1879 році імперський уряд видає новий ремісничий статут, що ліквідує цехи та зобов'язує ремісників створювати єдиний ремісничий стан на чолі з управою, що складається з виборних представників, терміном на три роки. Проте, враховуючи глибокі традиції, в Кам'янці цехи продовжують існувати, і у 1881 році їх налічувалося 14, які об'єднували 642 майстри і 310 робітників, в якості підмайстрів [9, с. 16].

У 1882 році, відповідно до рішення губернського правління, відбувалося укрупнення кам'янецьких цехів. Згідно нового закону, цехи, у яких налічувалося менш ніж п'ять майстрів християнського віросповідання мають бути об'єднані. Така міра була прийнята, начебто, для боротьби із засиллям євреїв у цехових організаціях та залучення до ремісничого виробництва майстрів-християн. Окремі цехи, щоб зберегти своє існування, намагаються збільшити кількість своїх християнських членів. Така ситуація гарно ілюструє приклад, коли єврейські члени цехових організацій, що влилися в них в середині XIX ст., пройнялися цеховими традиціями і спільно із майстрами-християнами стали боротися за збереження цехів. У 1882 році в Кам'янці налічувалося 14 цехів різних спеціальностей, а загальна кількість членів становила близько 960 осіб [11, с. 62].

У 1885 році ремісничий голова Кам'янця говорив про серйозні проблеми ремісничого устрою, що виникли через порушення законодавства. Він зазначав, що багато ремісників працюють без свідоцтв, а це негативно впливає на місцеві цехи. Акцентуючи увагу на 500-річній традиції цехового устрою в краї, ремісничий голова намагався захистити цехову монополію від конкуренції. Завдяки монопольному праву на видачу свідоцтв, цехове управління фактично контролювало всю виробничу діяльність у місті, включаючи навіть вільні професії, видаючи ремісничі свідоцтва на «швейне на машинці мистецтво», пекарське і перукарське ремесло, «ремесло по вставці зубів» [3, арк. 148].

У 1886 році указом начальника губернії скасовано Подільське цехове управління та створено спрощене ремісниче управління. Від усіх кам'янецьких цехів вибирали депутатів для формування керівництва ремісничого управління, вибори яких відбулися в 1889 році. На них обрано: ремісничим старшиною – Семена Стельмашевського, товаришами: від християн – Івана Вержбицького, від євреїв – Янкеля Лимончика. З того часу юридично було ліквідовано кам'янецькі ремісничі цехи, а реміснича управа, видаючи свідоцтва на право ремісничої діяльності, записувала ремісників різних професій у загальну книгу та вела облік «записних майстрів».

При цьому, під контролем ремісничого управління перебували і фабричні підприємства, що підтверджує історія одного з організаторів кам'янецької промисловості Фрідріха Крама. Згідно із ремісничою документацією, Ф. Крам, будучи власником чавунно-ливарного та механічного заводу, залишався членом ремісничого цеху. Для прикладу, у 1899 році він повідомляв ремісничого голови Раковського про набір шести учнів на своє підприємство, за яких сплатив 6 рублів 60 копійок до ремісничої каси та додав два рублі на «підтримку ремісничої управи». Учням на той момент було від 15 до 18 років, і термін навчання складав три роки. Після закінчення навчання Ф. Крам зобов'язувався виплатити їм по 50 рублів «на одяг» та 96 рублів «на харчування» [1, с. 22]. Отже, система учнівства на заводі Ф. Крама відповідала цеховим правилам, а учні проходили за цеховою документацією. Однак, ще у 1894 році було видано розпорядження уряду про

звільнення власників заводів і фабричних робітників від ремісничої юрисдикції.

У 1891 році ремісничій управі Кам'янця-Подільського підпорядковувалися одинадцять цехів, що об'єднували ремісників різних спеціальностей та мали такий склад: столярі (50 християн і 60 євреїв), пекарі (11 християн і 28 євреїв), ковалі, слюсарі, шорники, оббійники та сідлярі (47 християн і 31 єврей), бляхарі та мідники (7 християн і 34 євреїв), малярі (19 християн і 31 єврей), кушніри (16 християн і 65 євреїв), чоботарі (133 християни та 29 євреїв), кравці (17 християн і 154 євреїв), перукарі, позументники та палітурники (2 християни і 28 євреїв), годинникарі, ювеліри та різники (3 християни і 30 євреїв). Загалом налічувалося 795 майстрів, з яких 305 християн та 490 євреїв. Інформацію про одинадцять міських цехів подано у 1893 та 1899 роках [5, с. 14].

Разом із цим, ремісниче товариство, втративши структурну автономію, повинно було брати участь у різних офіційних урочистостях. Так, з нагоди святкування в 1888 році 900-річчя хрещення Русі реміснича громада міста зобов'язувалася з хоругвами, цеховими знаками та свічками взяти участь у хресній ході на річці Смотрич. Документи фіксують підписи 65 кам'янецьких майстрів, які повинні були з'явитися на цих урочистостях, з додатковим підкресленням, що тих, хто ухилиться від участі, чекає «законне покарання» [4, арк. 68].

Таким чином, структурна організація кам'янецьких ремісників ХІХ ст. поділяється на три етапи: перші два пов'язані з традиційним цеховим устроєм міського ремесла, а останній, після 1889 року, перетворює ремісників на дрібних підприємців, а підмайстрів – на найманих робітників. При цьому, на кожному із зазначених етапів провідною тенденцією виробничого середовища залишалися чітка регламентація ремісничої праці і бажання повного контролю цеховиків над усією міською промисловістю, що можна пояснити глибинними ментальними ознаками цехової майстерності. Цехова виробнича ментальність продовжувала домінувати серед кам'янецьких виробників і у ХХ ст., що підтверджує сплеск ремісничо-артільної активності в місті періоду непу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Білецький П. М. Першопрохідник машинобудівної промисловості Поділля Фрідріх Крам. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія історична та філологічна : наук. зб. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка*, 2015. Вип. 11. С. 20–24.
2. Держархів Хмельницької обл. Ф. 307. Оп. 2. Спр. 19.
3. Держархів Хмельницької обл. Ф. 307. Оп. 2. Спр. 21.
4. Держархів Хмельницької обл. Ф. 377. Оп. 1. Спр. 2.
5. Задорожнюк А. Б. Ремісничі цехи Кам'янця-Подільського у XVI–XIX ст. *Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції, м. Кам'янець-Подільський, 7–8 жовтня 2019 р.* Кам'янець-Подільський : ФОП Буйницький О. А., 2019. С. 12–16.
6. Карачківський М. Ф. До історії кам'янецьких цехів: Статут цеху олійників 1774 р. *Записки історично-філологічного відділу ВУАН*. К., 1928. Кн. XVII. С. 235–242.
7. Клименко П. В. Цехи на Україні. Т. I, вип. 1: Суспільно-правні елементи цехової організації. *Збірник історично-філологічного відділу*. Київ: 3 друк. Всеукр. акад. наук, 1929. № 81.
8. Клименко П. В. Цехова книга бондарів, стельмахів, колодіїв, столярів міста Кам'янця-Подільського від 1601–1803 рр.: вибірка. К.: ВУАН, 1932 р. 176 с.
9. Островерхов Н. А. Каменец-Подольский. История и экономика города. Киев, 1882. 37с.
10. Сецинский Е. И. Город Каменец-Подольский: Историческое описание. Київ: Тип. С. В. Кульженко, 1895. 247 с.
11. Сецинский Е. И. Материалы для истории цехов в Подолии: из трудов Подольского церковного историко-археологического общества, вып. 10. Каменец-Подольск: тип. С. П. Киржацкого, 1904. 102 с.